

А.М. Колот (Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана, Україна)

АСИМЕТРІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ: ПРОЯВИ, ПРИЧИНИ, ПЕРЕДУМОВИ ПОДОЛАННЯ

У статті визначено форми асиметрії в царині соціально-трудо­вих відносин (інституціональна, економічна, соціальна, інформаційна). Представлено чинники, що дестабілізують соціально-трудо­ву сферу. Обґрунтовано, що для вирішення наявних соціально-економічних проблем необхідним є посилення соціальної відповідальності всіх інститутів суспільства, зокрема науковців.

Ключові слова: соціально-трудова сфера, форми асиметрії, нерівність, соціальна відповідальність науковців.

Літ. 10.

А.М. Колот (Киевский национальный экономический
университет имени Вадима Гетьмана, Украина)

АСИММЕТРИИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОЙ СФЕРЫ: ПРОЯВЛЕНИЯ, ПРИЧИНЫ, ПРЕДПОСЫЛКИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

В статье определены формы асимметрии в сфере социально-трудо­вых отношений (институциональная, экономическая, социальная, информационная). Представлены факторы, дестабилизирующие социально-трудо­вую сферу. Обосновано, что для решения имеющихся социально-экономических проблем необходимо усиление социальной ответственности всех институтов общества, в частности ученых.

Ключевые слова: социально-трудо­вая сфера, формы асимметрии, неравенство, социальная ответственность ученых.

A.M. Kolot (Kyiv National Economic University of Vadym Hetman, Ukraine)

ASYMMETRIES IN SOCIAL/LABOUR SECTOR DEVELOPMENT: MANIFESTATIONS, CAUSES AND PRECONDITIONS FOR OVERCOMING

The article determines the forms of asymmetry in the field of social/labour relations (institutional; economic, social and information). The factors which destabilize the social/labour sector are presented. It is grounded that for solving the current socioeconomic problems it is necessary to strengthen the social responsibility of all the social institutes, and in particular, the scientists.

Keywords: social/labour sector, forms of asymmetry; inequality, social responsibility of scientists.

Постановка проблеми. За останні 20 років Україна, як і світова спільнота в цілому, пережила великомасштабні, багатовекторні зміни, які трансформували чи не всі складові соціально-економічного буття. Втім, ці зміни так і не наблизили нас до стабільності, не додали соціально-економічному розвитку стійкої динаміки, не усунули асиметрію економічних результатів, з одного боку, і соціальних здобутків абсолютної більшості населення – з іншого. Натомість з'явилися нові та поглибилися дотеперішні ризики, розширилося «поле» сегментів нестабільності, зросла непередбачуваність наслідків господарської діяльності. Особливо наочно динаміка нестабільності, асиметрій у різноманітних їх проявах простежується на прикладі соціально-трудо­вої сфери, у центрі якої перебуває економічно активна людина і яка (сфера) є інституціональним простором формування, функціонування та розвитку соціально-трудо­вих відносин, які все більше набувають ознак «нездорових».

Аналіз останніх досліджень й публікацій. Генеральний директор Міжнародного бюро праці у доповіді на 97-й сесії Міжнародної конференції праці (2008 р.) зазначав: «Нині світ знаходиться на роздоріжжі з економічної, соціальної і природоохоронної точок зору. З одного боку, ми є свідками трансформативної потужності процесу економічної глобалізації, яка відкриває нові економічні можливості економічного зростання завдяки технологіям, інвестиціям і торгівлі. З іншого боку, ми знову і знову ставимо запитання стосовно якості економічного зростання і його наслідків для навколишнього середовища, а також для соціальної згуртованості і стабільності» [6, 1].

Асиметрії в економічному і соціальному розвитку, нестійкість у найширшому її розумінні, десоціалізація відносин у сфері праці, зниження соціальної згуртованості, поширення соціального відторгнення – усе це тренди, реальність початку нового століття і в цьому чи не головний парадокс сьогодення. Вияви асиметричності як найбільш характерної ознаки наявних моделей соціально-трудова відносин багатоманітні. Основні з них такі:

- масові випадки розподілу результатів виробництва (доходів) не на користь найманих працівників;
- порушення прав найманих працівників на гідні умови праці;
- невиконання працедавцями зобов'язань, що передбачені трудовими договорами (контрактами).

Варто констатувати, що остання фінансово-економічна криза породила нові проблеми в розвитку соціально-трудова сфери. Криза супроводжувалась і далі супроводжується такими порушеннями з боку працедавців:

- звільнення у зв'язку з тенденційно оформленими підставами (неодноразове невиконання трудових обов'язків, невідповідність компетенцій працівника наявним вимогам за результатами атестації);
- примушування до звільнення за власним бажанням замість звільнення за скороченням чисельності або штату з виплатою компенсації;
- одностороння зміна умов трудового договору (зниження заробітної плати, скорочення витрат на створення безпечних умов праці, примушування до переукладання трудового договору з безстрокового на строковий);
- невиплата або несвоєчасна виплата заробітної плати;
- неповний розрахунок під час звільнення;
- запровадження атипових графіків робочого часу, що відповідають потребам переважно працедавців;
- праця понад норму без оплати або компенсацій.

Отже, йдеться про наростання асиметричності прав і обов'язків, розподілу соціальних витрат і вигід працедавців, з одного боку, і найманих працівників – з іншого. Працедавці для формування балансу витрат і вигід на свою користь прагнуть неформальних або напівформальних відносин у сфері праці, які для них стають все більш привабливими. При цьому набір привабливих для працедавців неформальних правил і норм поведінки в царині соціально-трудова відносин має тенденцію до розширення:

- праця понад норму без оплати або компенсацій;
- заробітна плата «у конвертах»;
- безстрокові відпустки;

- скорочений робочий тиждень;
- атипові графіки робочого часу.

Усе наведене – далеко не повний перелік специфічних рис соціально-трудо-вих відносин, що реально функціонують у сучасному світі праці. За такого стану наймані працівники змушені перебувати одночасно у двох «світах праці», у двох вимірах. Перший – це формальний, в якому має чинність оформлений трудовий договір, декларуються права людини праці, і другий – це реальний з його неформальними або напівформальними відносинами, діями в обхід або всупереч досягнутим домовленостям на етапі укладення трудового договору.

Метою дослідження є виявлення й оцінка асиметрій у царині соціально-трудо-вих відносин та наукове обґрунтування передумов їх подолання.

Основні результати дослідження. В узагальненому вигляді існують *такі форми асиметрії в царині соціально-трудо-вих відносин:*

- *інституціональна* (несформованість інститутів-норм та інститутів-організацій, які мають унеможливити диспропорції в розподілі ризиків, нерівність прав і стартових позицій та можливостей суб'єктів);
- *економічна* (свідоме заниження трудового внеску й утиску інтересів у процесі розподілу доходів);
- *соціальна* (нерівність соціального стану, порушення принципу соціальної справедливості, поглиблення розшарування за рівнем доходів і статків, нерівність доступу до соціальних благ, зростання відмінностей у якості життя);
- *інформаційна* (нерівномірний розподіл або спотворення інформації (виявляється з боку як працівника, так і працедавця)). З боку працівника інформаційна асиметрія має такі вияви, як викривлення інформації щодо здійснення трудового процесу, перебільшення власних трудових досягнень, продаж таємниць фірми конкурентам, подання невірних даних щодо освіти, професійного зростання тощо. З боку працедавця інформаційна асиметрія може мати такі форми вияву, як викривлення інформації щодо фінансово-економічного стану організації, перебільшення перспектив кар'єрного зростання працівника та можливостей його самореалізації, неточні дані щодо стану робочих місць і їх відповідності вимогам безпеки, завуальовані положення трудового договору (контракту), які не гарантують одержання задекларованих винагород (пільг, компенсацій тощо).

Однією з ознак асиметрії в соціально-трудо-вій сфері є зростаюча нерівність (економічна, соціальна), що існує як у розрізі країн, регіонів світу, так і всередині країн. На підтвердження нерівності, що безперервно поглиблюється, між країнами, регіонами світу наведемо такі дані: співвідношення в доходах між 20% народонаселення з найвищими доходами, яке проживає в найрозвинутіших країнах, і 20% – з найнижчими доходами, що проживає в найбідніших країнах, у 1997 р. було 74:1, тоді як у 1990 р. цей показник становив 60:1; у 1960 р. – 30:1; у 1913 р. – 11:1; у 1870 р. – 7:1; у 1820 р. – 3:1 [5, 8]. За наявними даними нині це співвідношення вже перевищило рівень 100:1 і збільшується далі.

Наголошуємо на тому, що нерівність, диференціація людей за різними ознаками (статками, доступом до різних благ, споживанням) – це атрибут рин-

кової економіки. Власне, рушійні сили ринкової економіки — конкуренція, демонополізація, ринкові стимули і мотиви тощо — зумовлюють, передбачають, продукують нерівність. Інша річ, якими мають бути межі цієї нерівності. Допустимий, оптимальний, суспільно прийнятний рівень нерівності стимулює економічне зростання. Водночас надмірна, аномальна, суспільно несприйнятна нерівність створює загрози, антагонізує, дезорганізує суспільство. В Україні глибина і масштаби нерівності, бідності, прірва між багатством і бідністю, увесь спектр проблем, що породжені або продукуються асиметрією розвитку соціально-трудової сфери, є набагато значнішими й складнішими в розв'язанні, ніж у розвинутих країнах.

Не можна не акцентувати на тому, що нинішні механізми формування й перерозподілу доходів в Україні налаштовані та працюють на користь громадян з високими статками, адже більша частка сукупного приросту доходів фактично спрямовується на збільшення доходів найбільш заможних. Наявний формат розбудови соціальної політики продукує аномальні явища, коли нерівність і концентрація доходів заможних зростають, а деформовані розподільні механізми не дають змоги скоротити масштаби та глибину бідності навіть за умов економічного зростання. Постійне твердження владних структур: «Спочатку зростання, а потім розподіл» знаходило б розуміння та підтримку більшості працівників за наймом за умови, що ця теза поширюється на всіх учасників соціально-трудових відносин і суб'єктів ринкової економіки. В цілому ж зазначена вище теза є сумнівною в умовах, коли в Україні прірва між багатством і бідністю поглиблюється.

Форсоване зростання найвищих доходів спостерігається на тлі, коли доходи багатих підпадають під менший податковий тягар, оскільки більша частка їхніх доходів виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, відсотки тощо, які оподатковуються за більш низькими ставками або взагалі не оподатковуються. Прірва між багатством і бідністю, нерівність у найширшому розумінні її сутності в Україні величезна порівняно з ситуацією в розвинутих країнах світу і навіть у світовому вимірі взагалі. Якщо в країнах Європейського Союзу статки 10% найбільш багатих та 10% найбільш бідних відрізняються у 5–8 разів, то в Україні багаті й бідні (10% і 10%) за статками різняться у 29 разів [1, 265]. Таке суспільство апріорі не може бути ані соціально згуртованим, ані стійким. За аномальної майново-дохідної диференціації суспільства та за безпрецедентного економічного й політичного впливу «олігархічних» кланів розмови про «соціальну державу», «соціальний бюджет», «соціальний діалог» мають ознаки соціальної демагогії. Треба усвідомити, що без перебудови розподільних механізмів у напрямі розумного обмеження зростання високих доходів із задіянням потенціалу економіко-правових заходів неможливо скоротити неприпустимо велику нерівність, зменшити бідність і створити умови для стійкого соціально-економічного розвитку. Отже, не принижуючи ролі ресурсного складника соціальної політики, необхідно значно посилити потенціал її інституціональної компоненти.

Чинники, що дестабілізують соціально-трудову сферу у світовому її вимірі та породжують численні асиметрії в ній, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Найбільш значущі з них такі:

- глобалізація світової економіки та зростання відкритості національних економік;

- трансформація в бік погіршення вікової структури населення в цілому й економічно активного зокрема;

- лібералізація соціально-економічної політики, складником якої є так званий економоцентризм;

- уповільнення темпів економічного зростання;

- зниження ролі соціального діалогу в оптимізації відносин між провідними соціальними силами;

- трансформація інституту зайнятості та різновекторність змін на ринку праці;

- низька, неадекватна потребам сьогодення роль держави в забезпеченні стійкого розвитку соціально-трудової сфери.

Водночас слід наголосити, що наскрізною та однією з основних причин асиметрії в розвитку соціально-трудової сфери є недостатнє наукове опрацювання цієї проблематики, несформованість сучасного економічного мислення та світогляду в багатьох членів соціуму. Сумнівним є твердженням М.В. Довбенка, що криза економіки — не криза науки й остання має незаперечні здобутки, а незадовільна господарська практика — це наслідок «нерозуміння економічної теорії й елементарного нехтування її положеннями» [4, 3]. Варто зазначити, що практика господарювання й економічна теорія перебувають у складній діалектичній єдності, і нерідко економіка не здатна вийти на нові орбіти стійкого розвитку саме через брак інноваційних ідей і наукових розробок теоретико-методологічного характеру.

Не можна оминати увагою одну з проблем сьогодення — переповерхнення наукового простору традиційними, пасивними, не орієнтованими на завтрашній день дослідженнями. Соціально-трудова наука фокусує свою увагу на традиційних концепціях і теоріях, намагаючись пояснити процеси реального життя тим інструментарієм і методичним багажем, що склався багато років тому. За того стану економічного мислення, яке домінує в суспільстві і яке, на жаль, відтворюється у тому ж небажаному форматі, досягти прориву у розвитку економіки та суспільства, забезпечити стійкість, динамізм, інноваційність вкрай проблематично. Суспільство потребує не те що перегляду, а іншого бачення, іншого прочитання, іншого осмислення багатьох так званих вічних постулатів. Один з них (вічних постулатів): економіка є первинною, а соціальна сфера, соціальний розвиток — вторинні, похідні — це судження далекого минулого, які свідомо чи несвідомо привнесені у XXI століття.

Наявність цих суджень означає лише одне: економічне мислення, яке і понині домінує у цій царині та дається взнаки, сформоване у багатьох членів суспільства, включаючи й науковців, на псевдонаукових трактуваннях невиробничого, непродуктивного, винятково витратного характеру соціальної сфери. Цілком очевидно, що баланс економічних можливостей і витрат на соціальний розвиток має дотримуватися. Перш ніж розподіляти, необхідно виробляти. І це є аксіомою. Принципово важливою залишається відповідь на запитання: заради кого і заради чого організується виробництво, здійснюється економічна діяльність та має досягатися економічне зростання; далі — від чого

маємо відштовхуватися при розробці загальної політики – суспільних потреб соціуму чи потреб так званої владарюючої еліти; як трактувати вкладення у соціальну сферу – невиробничі витрати чи соціально значимі інвестиції; чи може бути соціальна компонента другорядною в умовах, коли в структурі активів відбуваються різкі зміни на користь нематеріальних і лівова частка останніх припадає на людський капітал, який формується здебільшого у соціальній сфері.

Висновки та напрями подальших розробок. Враховуючи, що на сучасному етапі розвитку людина стає носієм найбільш потужного, найбільш продуктивного капіталу, яким є людський, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має розглядатися винятково як складник соціальної політики, а не навпаки.

Потрібно звільнитися від тягара застарілих теоретичних уявлень щодо взаємозв'язку і взаємодії економічної й соціальних сфер, економічної і соціальної політики, погляду на соціальну сферу як суто витратну. Необхідно пам'ятати, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття хибних рішень, і всі реформаторські зусилля при цьому втрачають сенс. Економічною наукою доведено і підтверджується практикою, що економічний і соціальний прогрес, економічний і соціальний розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація проявляється передусім у соціально-трудовій сфері і стосується інтересів абсолютної більшості економічно активного населення.

Не можна залишити поза увагою й на те, що нестійкість соціально-трудової сфери, перманентні кризові явища, масові вияви десоціалізації та поширення асиметрій у царині економічного і соціального розвитку, потреба набуття конкурентних переваг не залишають іншого варіанта вирішення наявних соціально-економічних проблем, як посилення соціальної відповідальності усіх інститутів суспільства, його членів і науковців. Імплементация соціальної відповідальності в загальну систему суспільного розвитку потребує як додержання законів, традицій, так і головного – високої загальної культури та моральності суб'єктів соціально відповідальної поведінки.

У цьому контексті слід зауважити, що саме науковці повинні відчувати та реально виявляти підвищену соціальну відповідальність. Справедливою є постановка запитань: чи не з вини науковців соціум і на початку нового тисячоліття не спромігся глибоко усвідомити діалектику економічного і соціального розвитку? Чи не з вини науковців та їхньої безвідповідально спостережливої позиції поширюються економцентризм, ліберальна концепція, невідпрацьована модель «людини соціальної» і «людини відповідальної»? Чи не за позиції несупротиву злу з боку науковців триває масштабний процес формування та поширення асоціальних моделей суспільного устрою?

Насамкінець варто зазначити, що з пропозиціями автора щодо подолання асиметрій у соціально-трудовій сфері потенційні читачі зможуть ознайоми-

тись у монографіях, які видані в поточному році на честь 105-річчя з дня заснування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана [8; 9].

1. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: Монографія / М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпенко та ін. – К.: Академія, 2010. – 328 с.
2. *Гришнова О.А.* Соціальна відповідальність в контексті подолання системної кризи в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – №1. – С. 39–47.
3. *Гришнова О.А.* Соціальний капітал як результат і чинник сталого людського розвитку // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: Збірник доп. міжнар. наук.-практ. конф. / НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2009. – С. 49–57.
4. *Довбенко М.В.* Криза економіки – не криза науки: Монографія. – К.: Академія, 2009. – 304 с.
5. Доклад о развитии человека за 1999 год / ПРООН. – Нью-Йорк; Оксфорд: Оксфорд юниверсити пресс, 1999. – 294 с.
6. Достойный труд: некоторые стратегические вызовы на будущее. – Женева: Международное бюро труда, 2008. – 49 с.
7. *Колот А.М.* Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.
8. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку: Монографія / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, А.М. Колот, Я.М. Столярчук, та ін.; За заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д.Г. Лук'яненка та А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2011. – 704 с.
9. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: Монографія / А.М. Колот, О.А. Гришнова, О.О. Герасименко та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
10. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: Монографія / А.М. Колот, О.А. Гришнова та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 504 с.

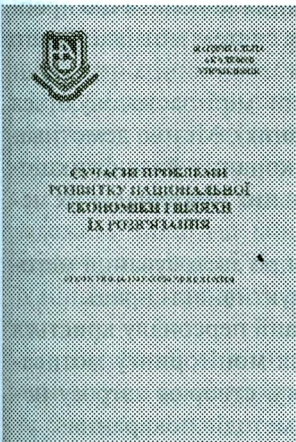
Стаття надійшла до редакції 12.12.2011.

КНИЖКОВИЙ СВІТ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Сучасні проблеми розвитку національної економіки і шляхи їх розв'язання: Колективна наукова монографія / За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2008. – 452 с. Ціна без доставки – 50 грн.

У монографії розглядаються теоретичні і практичні проблеми розвитку економіки України, пропонуються шляхи їх розв'язання з метою зростання її конкурентоспроможності та ефективності.

Буде корисною для аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, практичних працівників.